

Sagita Mirjam Sunara

Djelovanje restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu pod vodstvom Zvonimira Wyroubala (1942. – 1947.)

Sagita Mirjam Sunara
Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu
HR – 21000 Split, Zagrebačka 3

UDK: 7.071.3Wyroubal, Z.
069(497.521.2)“193/194“:745/749
7.025.3/4(497.521.2)“194“
Izvorni znanstveni rad/Original Scientific Paper
Primljen/Received: 6. 4. 2018.

Ključne riječi: Zvonimir Wyroubal, Vladimir Tkalčić, Muzej za umjetnost i obrt, povijest konzervacije-restauracije, dokumentacija, Drugi svjetski rat

Keywords: Zvonimir Wyroubal, Vladimir Tkalčić, Museum of Arts and Crafts, history of conservation-restoration, documentation, Second World War

Zvonimir Wyroubal (1900. – 1990.) napustio je 1941. godine nastavnički posao u Požegi i prešao u Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, u to vrijeme Hrvatski državni, odnosno Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt. Godine 1942. pokrenuo je muzejsku restauratorsku radionicu. Na čelu radionice ostao je do kraja 1947. godine, odnosno do njezinoga pripajanja Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. U ovome se radu govori o inicijativi za osnivanje restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt tridesetih godina prošloga stoljeća te o okolnostima koje su dovele do njezina formiranja 1942. godine i o njezinu djelovanju pod Wyroubalovim vodstvom. Značaj restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt leži u tome što je to prva restauratorska radionica koja je djelovala u okviru neke javne ustanove u Hrvatskoj te što je njezino širenje označilo početak razvoja restauratorske službe u našoj zemlji.

UVOD

Restaurator Zvonimir Wyroubal (1900. – 1990.) u nekoliko svojih članaka spominje osnivanje i djelovanje restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt.¹ Najiscrpnije o toj temi piše u članku *Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i naša prva restauratorska izložba* iz 1965. godine.²

Oslanjajući se na Wyroubalov članak iz 1965. godine, restauratorsku radionicu Muzeja za umjetnost i obrt

spominje i Ferdinand Meder.³ O pismenoj dokumentaciji restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, odnosno o strukturi dokumentacijskih obrazaca pisao je Denis Vokić.⁴ Taj se autor referira na spomenuti Wyroubalov članak, ali i na Mederov tekst, implicirajući pritom da je restaurator Ferdo Goglia (1869. – 1943.) prenio na Wyroubala dio svojega znanja ili da su zajedno radili.

U ovome se radu rasvjetljavaju okolnosti koje su dovele do formiranja restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu 1942. godine i njezinoga pripajanja Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti 1948. godine. Opisuje se i sadržaj pismene restauratorske dokumentacije koja je nastala u okviru te radionice. Istraživanjem su obuhvaćeni Wyroubalovi publicirani radovi i dokumenti iz njegove osobne ostavštine, arhivsko gradivo Muzeja za umjetnost i obrt (personalni dosje Zvonimira Wyroubala i arhiva Vladimira Tkalčića) i kartoteka popravljenih umjetnina Hrvatskoga narodnoga muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koja se danas čuva u Hrvatskome restauratorskom zavodu. Istražena su i publicirana izvješća o radu Odjela za likovne umjetnosti (i muziku) Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti te odabrano arhivsko gradivo iz Središnjeg arhiva Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture. Istraživanjem je također obuhvaćeno gradivo iz Arhiva Strossmayerove galerije i Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.⁵

3 Meder piše da je radionica osnovana na inicijativu prof. Vladimira Tkalčića, ravnatelja Muzeja, da je Wyroubal bio njezin glavni restaurator i da je opremljena restauratorskim priborom i alatom iz ostavštine prof. Ferde Gogle (MEDER, FERDINAND, 1983., 5).
4 VOKIĆ, DENIS, 2007., 29–30.

5 Gradivo iz Arhiva Strossmayerove galerije i Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti obradila je Indira Šamec Flaschar u okviru svoga višegodišnjeg projekta istraživanja povijesti Knjižnice Strossmayerove galerije. Autorica joj zahvaljuje na tome što joj je, za potrebe ovoga rada, ustupila podatke o pripajanju restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti.

1 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1951., 67–68; WYROUBAL, ZVONIMIR, 1958., 328; WYROUBAL, ZVONIMIR, 1960., 354.

2 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 116–117.

1 Vladimir Tkalčić. Preuzeto iz: BACH, IVAN (ur.), *Tkalčićev zbornik : zbornik radova posvećenih sedamdesetgodišnjici Vladimira Tkalčića*, sv. 1, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1955. [foto: Z. Munk]

Vladimir Tkalčić. Source: BACH, IVAN (ed.), *Tkalčićev zbornik : zbornik radova posvećenih sedamdesetgodišnjici Vladimira Tkalčića*, vol. 1, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1955 [photo: Z. Munk]

VLADIMIR TKALČIĆ I PRVI POKUŠAJI OSNIVANJA RESTAURATORSKE RADIONICE MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU

Godine 1933. na mjesto ravnatelja Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu postavljen je prof. Vladimir Tkalčić, povjesničar umjetnosti, etnolog i muzealac (1883. – 1971.) (sl. 1).⁶ Odmah po preuzimanju upraviteljske dužnosti Tkalčić upućuje osoblje Muzeja u osnovne principe čuvanja i restauriranja predmeta.⁷ Temeljna znanja o čuvanju i zaštiti muzejskih predmeta stekao je istraživanjem stručne literature.⁸ Tkalčić, međutim, nije posjedovao samo teorijsko znanje, nego i praktično restauratorsko iskustvo. Restauriranjem se počeo baviti još kao kustos Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, u kojemu je radio od 1907. do 1919. godine. Godine 1912. restaurirao je drveni reljef s prikazom sv. Pavla Pustinjaka iz crkve sv. Marije na groblju pod Ospom u Novom Vinodolskom (sl. 2).⁹ Sljedeće, 1913. godine restaurirao je središnji dio gotičkog

2 Drvorezbareni reljef sv. Pavla Pustinjaka iz crkve na groblju u Novom Vinodolskom. Preuzeto iz: WYROUBAL, ZVONIMIR, Konzerviranje i restauriranje plastike u Hrvatskoj, *Tkalčićev zbornik : zbornik radova posvećenih sedamdesetgodišnjici Vladimira Tkalčića*, (ur.) Ivan Bach, sv. 2, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1958., 321–332, bez paginacije (slika br. 4) [foto: Hohnjec]

Wood carved relief of St Paul the Hermit from the cemetery church in Novi Vinodolski. Source: WYROUBAL, ZVONIMIR, Konzerviranje i restauriranje plastike u Hrvatskoj, *Tkalčićev zbornik : zbornik radova posvećenih sedamdesetgodišnjici Vladimira Tkalčića*, (ed.) Ivan Bach, vol. 2, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1958, 321–332, s. p. (fig. 4) [photo: Hohnjec]

oltara iz Remetinca (sl. 3).¹⁰ Oba su zahvata bila veoma složena, pa je jasno da je Tkalčić morao dobro poznavati stručnu literaturu ili da se na neki drugi način upoznao s restauratorskim radom.

Premda se Tkalčić nije posvetio restauratorskom

6 Tkalčić je na mjestu ravnatelja ostao do 1952. godine.

7 UPRAVA MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT, 1961., 39–40. Iz tog razloga, vjerojatno, dugogodišnja restauratorica Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu Alma Orlić (r. 1937.) piše da je ta ustanova već 1930. godine imala vlastitu restauratorsku službu (ORLIĆ, ALMA, 2000., 32).

8 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1958., 327.

9 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1958., 327. Tkalčić je očistio reljef, obavio postupak dezinfekcije, slijepio razlomljene dijelove i učvrstio drvo.

10 N., N., 1961., 39–40. Wyrubal detaljno opisuje Tkalčićev zahvat: „Prof. Tkalčić je proveo dezinfekciju, a drvo je sa stražnje strane natopio parafinom. Rasklimane i otpale dijelove stupića i figura slijepio je i učvrstio. Naknadne premaze uljene boje preko inkarnata odstranio je paljenjem i struganjem.“ Remetinečki je oltar kasnije ušao u fundus Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Godine 1958. Wyrubal piše da je centralni dio oltara „još uvijek u dobru stanju zahvaljujući radovima, koje je na njemu izveo prof. Tkalčić.“ (WYROUBAL, ZVONIMIR, 1958., 323–328).

3 Središnji dio glavnoga oltara nekadašnje franjevačke crkve u Remetincu kraj Novog Marofa, 1699., sada u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Preuzeto iz: WYROUBAL, ZVONIMIR, Konzerviranje i restauriranje plastike u Hrvatskoj, *Tkalčićev zbornik : zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkalčića*, (ur.) Ivan Bach, sv. 2, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1958., 321–332, bez paginacije (slika br. 5)

Central section of the high altar of the former Franciscan church in Remetinec near Novi Marof, 1699, now in the Museum of Arts and Crafts in Zagreb. Source: WYROUBAL, ZVONIMIR, Konzerviranje i restauriranje plastike u Hrvatskoj, *Tkalčićev zbornik : zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkalčića*, (ed.) Ivan Bach, vol. 2, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1958, 321–332, s. p. (fig. 5)

poslu, cijeloga je života gajio zanimanje za problematiku praktičnoga čuvanja muzejskih predmeta. O tome svjedoči fascikl naslovljen *Recepti za konzerviranje umjetnina. Značajke krivotvorina* iz njegove osobne ostavštine koja se danas čuva u Muzeju za umjetnost i obrt (sl. 4, 5).¹¹ U tom se fasciklu, među ostalim, nalaze pisma koja je Tkalčić razmjenjivao s ravnateljima drugih muzeja na temu očuvanja muzejskih predmeta.¹² Tu su i brošure različitih proizvoda koji imaju zaštitna svojstva te pregršt recepata: za ljepila i sredstva za čišćenje, za suzbijanje drvnih insekata, preveniranje korozije itd. U fasciklu se, osim toga, nalaze novinski tekstovi o čuvanju i održavanju predmeta: isječci pa i čitave stranice iz *Vjesnika*, *Novosti* i drugih dnevnih listova. Uglavnom se radi o naputcima za domaćice: kako odstraniti mrlje s odjeće, kako čuvati tekstilne predmete, kako pravilno glačati i slično. Tkalčić je pratio i strani tisak: u fasciklu nalazimo

¹¹ Muzej za umjetnost i obrt – Arhiv Muzeja (dalje: MUO-AM), Arhiv Tkalčić (dalje: AT), fasc. 27, „Tkalčić Vlad., prof. Recepti za konzerviranje umjetnina. Značajke krivotvorina“.

¹² MUO-AM, AT, fasc. 27, „Tkalčić Vlad., prof. Recepti za konzerviranje umjetnina. Značajke krivotvorina“, pismo upućeno ravnatelju Etnografskog muzeja u Beogradu (predmet: Eulan NKF extra, upotreba), br. 644–1948, 18. lipnja 1948.

4 Recepti za suzbijanje drvnih insekata koje je Vladimir Tkalčić prepisao iz časopisa *Drvodjelac* (godina IV, br. 3 [1934.], 47) (foto: S.M. Sunara)

Recipes for treatment of wood-boring insects copied from the *Drvodjelac* magazine (year IV, n. 3 [1934], 47) by Vladimir Tkalčić (photo: S. M. Sunara)

5 Recepti za ljepila, lakove, sredstva za suzbijanje drvnih insekata, matiranje stakla i sl. koje je prikupio Vladimir Tkalčić (foto: S.M. Sunara)

Recipes for adhesives, varnishes, treatment of wood-boring insects, glass matting etc., collected by Vladimir Tkalčić (photo: S. M. Sunara)

isječak iz *Feuilleton der Donauzeitung* u kojem je objavljena vijest o restauriranju Bachovih notnih zapisa.¹³

S osobitim je zanimanjem pratio vijesti o osnivanju restauratorskih radionica u drugim zemljama. Iz *Jutarnjega lista*, primjerice, izrezao je članak o radu Kraljevskoga instituta za patologiju knjige u Rimu (*Reale istituto di patologia del libro*) (sl. 6).¹⁴ Sačuvao je i stranicu iz *Novoga lista* s člankom o osnivanju Središnjeg instituta za restauriranje u Rimu iz 1941. godine (sl. 7). „U Rimu je 18. listopada osnovan jedan novi zavod u zgradi starog Konvikta Sv. Frane od Paole,“ piše u tom tekstu, „Kr. središnji Zavod za restauraciju zajedno sa školom za izobrazbu radnika u toj struci. Ova nova škola koja se pojavljuje u Italiji, kolijevci umjetnosti, jedinstvena je u svijetu. Škola je snabdjevena raznim laboratorijima sa

¹³ MUO-AM, Arhiv Tkalčić, fasc. 27, „Tkalčić Vlad., prof. Recepti za konzerviranje umjetnina. Značajke krivotvorina“, N., N., Handschriften Bachs erneuert : In der Musikabteilung der Preussischen Staatsbibliothek, *Feuilleton der Donauzeitung*, (22. listopada 1942.).

¹⁴ MUO-AM, AT, fasc. 27, „Tkalčić Vlad., prof. Recepti za konzerviranje umjetnina. Značajke krivotvorina“, Knjiga kao pacijent u klinici knjiga, *Jutarnji list*, (22. rujna 1940.), 21.

6 Članak iz *Jutarnjega lista* o radu Kraljevskoga instituta za patologiju knjige u Rimu koji je sačuvan u Tkalčićevoj arhivi
Newspaper article from *Jutarnji list* about the activities of the Royal Institute of Book Pathology in Rome preserved in Tkalčić's personal archives

kabinetima za kemiju i fiziku, kao i jednim naročitim kabinetom za radiografiju. Škola posjeduje također jednu biblioteku u kojoj imade specijalnih kritičkih knjiga za restauraciju. Jedna prostrana dvorana određena je za pokuse u restauraciji. Time će talijanska umjetnost, koja je u opasnosti da nestane, moći da produži svoj život i da još stoljećima pruža zadivljenim ljubiteljima umjetnosti duhovno zadovoljstvo.¹⁵

Tkalčić je godinama pokušavao osnovati restauratorsku radionicu pri Muzeju za umjetnost i obrt. Wyroubal piše da se „nikad (...) nije moglo naći kredita, da se ta njegova namjera provede u djelo“.¹⁶ Osim novca za opremanje radionice, problem je bio pronaći kvalificiranog restauratora.¹⁷ Ferdo Goglia (1869. – 1943.), naš prvi muzejski restaurator, otišao je početkom 1930-ih u mirovinu. I nakon umirovljenja bavio se restauriranjem, ali zbog zdravstvenih problema znatno manje nego ranije. Goglia je početkom 1920-ih restaurirao dvije slike iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt: *Portret mladića* i *Portret sestre*, djela slikara Vladimira

Becića.¹⁸ Krajem tridesetih godina – 1939. ili 1940. – Tkalčić je uspostavio suradnju s obitelji Dekleva, majkom i kćeri koje su se bavile restauriranjem; njima dvjema je povjerio „popravak niza najugroženijih vrijednih muzejskih slika“.¹⁹

Nije posve jasno zašto je Muzej za umjetnost i obrt suradnju s obitelji Dekleva uspostavio tek krajem tridesetih godina. Wyroubal na jednom mjestu navodi da je Stanislava (Slavka) Dekleva „kao restaurator u Zagrebu radila privatno od konca prvog svjetskog rata“,²⁰ dok na drugom mjestu piše da je Dekleva u Zagrebu živjela od 1925. godine, i da „sve do oslobođenja radi

15 MUO-AM, AT, fasc. 27, „Tkalčić Vlad., prof. Recepti za konzerviranje umjetnina. Značajke krivotvorina“, N. N., Zavod za restauraciju umjetnina, *Novi list*, br. 191 (7. studenoga 1941.), 15.

16 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1951., 67–68. Vidi još: WYROUBAL, ZVONIMIR, 1958., 328.

17 UPRAVA MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT, 1961., 39.

18 Hrvatski restauratorski zavod – Arhiv Zavoda (dalje: HRZ-AZ), Goglia, Bilježnica br. 2, 165 – 507, 371. Portret mladića [preuzeo: 2. rujna 1920., predao: 27. rujna 1920.] i HRZ-AZ, Goglia, Bilježnica br. 2, 165 – 507, 429. Portret sestre od Becića [preuzeo: 5. ožujka 1921.].

19 UPRAVA MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT, 1961., 39–40.

Dr. sc. Višnja Bralić skrenula je autorici pažnju na to da se na pali na glavnome oltaru župne crkve sv. Nikole u Senju, nedaleko Sovinjaka u Istri, nalazi signatura: „Ren(ov)irt. 1909./Dekleva“. Sliku je vjerojatno restaurirala majka Stanislave Dekleve. Antonija Koščević Tkalčić u svojim memoarima spominje da je Dragica Dekleva restaurirala kopiju Rafaelove Madone s početka 19. stoljeća koju je Rudolf Valdec prodao 1924. godine zajedno sa svojom kućom na zagrebačkom Vrhovcu. Sliku je na restauriranje dao novi vlasnik, a restauratorica ju je „sasvim izmijenila i pokvarila“ (TKALČIĆ KOŠČEVIĆ, 2007., 61).

20 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 117.

privatno“.²¹ Zanimljivo je, međutim, da je Stanislava Dekleva zajedno s Mihailom Titovim restaurirala slike iz Dijecezanskog muzeja Zagrebačke nadbiskupije uoči njegova otvorenja 1942. godine, a da je Tkalčić nadzirao osnivanje te ustanove.²²

Ipak, restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu nije proizašla iz suradnje Muzeja za umjetnost i obrt sa Stanislavom Deklevom; za realizaciju Tkalčićeve ideje o formiranju radionice bila je presudna suradnja sa Zvonimirom Wyroubalom i, osobito, potreba za spašavanjem ratom ugrožene baštine, o čemu će više riječi biti u nastavku teksta.

Nije poznato kako su i kada Wyroubal i Tkalčić stupili u kontakt, i kako je dogovoren Wyroubalov prelazak iz Državne realne gimnazije u Požegi, gdje je predavao crtanje i pisanje, u Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu. Na temelju istraženog arhivskoga gradiva utvrđeno je samo to da je Wyroubal u Muzej prešao početkom kolovoza 1941. godine. Može se samo nagađati je li ga Tkalčić zaposlio s ciljem da mu povjeri restauratorske poslove ili je do toga došlo spontano. Treba reći da se u trenutku Wyroubalova preseljenja u Zagreb u Muzeju za umjetnost i obrt već nalazio evakuirani inventar pravoslavnog manastira Gomirje kraj Ogulina.

FORMIRANJE I DJELOVANJE RESTAURATORSKE RADIONICE MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU

Sile Osovine napale su u travnju 1941. Kraljevinu Jugoslaviju. Jugoslavenske su vojne snage vrlo brzo poražene, a teritorij zemlje razdijeljen između okupatora. Na području dijela današnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine i dijela današnje Srbije formirana je Nezavisna Država Hrvatska. Ratna zbivanja prouzročila su velika materijalna razaranja. Tijekom kolovoza i rujna 1941. Tkalčić je proveo akciju spašavanja kuturnih dobara iz pravoslavnih crkava i manastira koji su se nalazili na teritoriju NDH. Evakuirani predmeti pohranjeni su u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.²³

Dopremljene umjetnine bile su uglavnom u lošem stanju. Odmah je bilo jasno da one najugroženije neće dočekati kraj rata i da ih hitno treba restaurirati. Muzej, međutim, 1941. godine nije imao vlastitu restauratorsku radionicu u kojoj bi takvi predmeti mogli biti obrađeni; dopremanje teško oštećenih umjetnina iz napuštenih pravoslavnih crkava i manastira na području Srijema i današnje Republike Hrvatske dalo je poticaj organiziranju restauratorskoga rada u Muzeju. Prvi dokumentirani restauratorski zahvat na toj građi datira iz 1942. pa se ta godina može držati početkom djelovanja muzejske restauratorske radionice.

7 Članak iz *Novoga lista* o osnivanju Središnjeg instituta za restauriranje u Rimu koji je sačuvan u Tkalčićevoj arhivi

Newspaper article from *Novi list* about the institution of the Central Institute for Restoration in Rome preserved in Tkalčić's personal archives

Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu značajna je jer predstavlja prvu javnu restauratorsku radionicu u Hrvatskoj, odnosno prvu restauratorsku radionicu koja je djelovala pri jednoj javnoj ustanovi.²⁴ Zasluge za njezino osnivanje treba podjednako pripisati i Wyroubalu, koji je obavljao restauratorski posao, i Tkalčiću, koji je upravljao Muzejom u trenutku formiranja restauratorske radionice. „[Tkalčić] ne samo da je izlazio ususret svim svojim traženjima i nastojanjima da taj rad organiziram,“ zapisao je Wyroubal, „nego je bio i inicijator tih nastojanja.“²⁵

Tijekom prvih mjeseci rada u Muzeju za umjetnost i obrt Wyroubal je, zajedno s ostalim muzejskim djelatnicima, sudjelovao u identificiranju i popisivanju umjetnina dopremljenih s ratom zahvaćenih područja.²⁶ Usporedo s tim obavljao je posao muzejskog fotografa i crtača. Kad je građa bila donekle sređena, Wyroubal se posvetio restauriranju.²⁷ Restauratorska je radionica isprva bila smještena u velikoj prostoriji u prizemlju muzejske zgrade. Bila je to, napominje Wyroubal, „improvizirana radionica, neslužbenog karaktera, koja je (...) radila ilegalno.“²⁸ U Wyroubalovoj osobnoj ostavštini sačuvan je dokument iz srpnja 1944. u kojemu stoji da je on u Muzeju zaposlen kao crtač. To potvrđuje Wyroubalovu tvrdnju da restauratorska radionica isprva

24 Ferdo Goglia, restaurator Arheološkog, tj. Arheološko-historičkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, restauratorske je zahvate izvodio u svome stanu, odnosno u svojoj privatnoj restauratorskoj radionici. 25 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 117.

U tekstu se potkrao tipfeler: umjesto „svim svojim traženjima“ piše „svim svojim traženjima“. Da je riječ o tipfeleru, potvrđuje rukopis koji se čuva u Arhivu Muzeja za umjetnost i obrt (MUO-AM, Wyroubal, Zvonimir Wyroubal: Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i naša prva restauratorska izložba /4 str. teksta/, str. 2 [Tekst pisan pisničkim strojem čuva se u fasciklu „Osobnik novi i stari Wyroubal Zvonimir“]).

26 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 116.

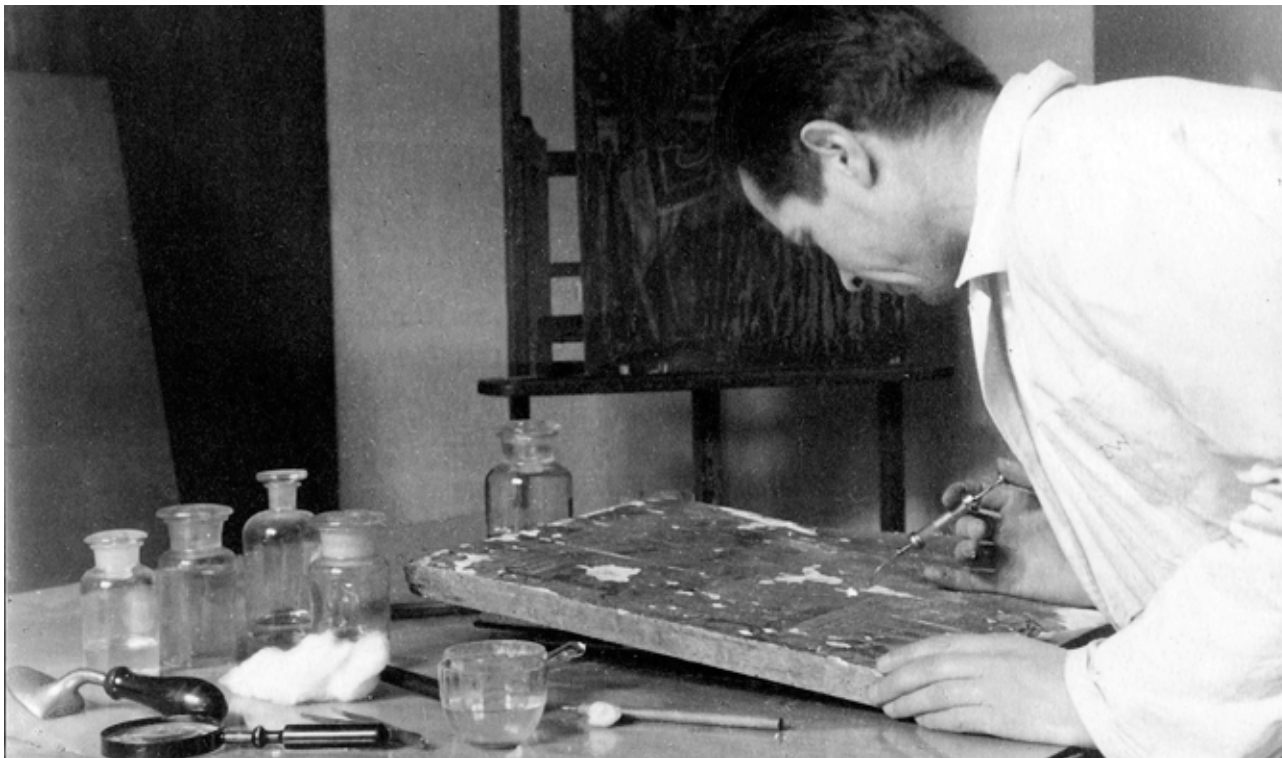
27 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1951., 67–68; WYROUBAL, ZVONIMIR, 1958., 328–329; WYROUBAL, ZVONIMIR, 1960., 354; WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 116–117.

28 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1951., 68.

21 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1951., 67.

22 JEMBRIH, ZVEZDANA, 2016., 18.

23 Više o tome vidi u: SUNARA, SAGITA MIRJAM, 2014., 43–45.

8 Zvonimir Wyroubal u restauratorskoj radionici Hrvatskoga državnog muzeja za umjetnost i obrt u srpnju 1943. godine (ustupljeno ljubaznošću Tomislava Wyroubala)

Zvonimir Wyroubal in the restoration workshop of the Croatian State Museum of Arts and Crafts in July 1943 (photo courtesy of Tomislav Wyroubal)

nije bila dio formalne organizacijske strukture Muzeja.²⁹

Za cijelo vrijeme Drugoga svjetskog rata Wyroubal je bio jedini restaurator u Muzeju za umjetnost i obrt. Okolnosti u kojima se odvijao rad u radionici Wyroubal je ovako opisao: „Rad u toj improviziranoj radionici usprkos svim teškoćama što ih ratno vrijeme sobom donosi bio mi je ne samo omogućen nego i ugodan. Prostorija je bila posve odijeljena, pa je u njoj vladalo zatišje povoljno za miran i sabran rad, a naglušost, koja mi se u to doba znatno pojačala, još je povećala tu izoliranost. Kasnije, kad su učestale uzbune a i bombardiranja, znalo se dogoditi, da sam tek nakon završenog rada, kad sam odlazio kući, saznao da je tog jutra bilo nekoliko uzbuna. Na mene su prigodom bježanja u sklonište često zaboravili, pa sam mirno nastavljao svojim radom.“³⁰

29 Radi se o Odluci Odjela za visoku nastavu Ministarstva narodne prosvjete Nezavisne države Hrvatske od 28. srpnja 1944. godine kojom je Wyroubal, „crtač Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt“, promaknut „za crtača VIII./osmog/činovnog razreda 1. plaćevnog stupnja“. Sačuvan je i prijepis ovoga dokumenta od 7. studenoga 1944. (Osobna ostavština Zvonimira Wyroubala [dalje: OO, Wyroubal], Odluka Odjela za visoku nastavu Ministarstva narodne prosvjete Nezavisne države Hrvatske br. 36572 – 1944. o promicanju Zvonimira Wyroubala za crtača osmog činovnog razreda I. plaćevnog stupnja u Hrvatskom državnom muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, 28. srpnja 1944.; OO, Wyroubal, Prijepis odluke Odjela za visoku nastavu Ministarstva narodne prosvjete Nezavisne države Hrvatske br. 36572 – 1944. od 28. srpnja 1944. o promicanju Zvonimira Wyroubala za crtača osmog činovnog razreda plaćevnog stupnja u Hrvatskom državnom muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, 7. studenoga 1944).

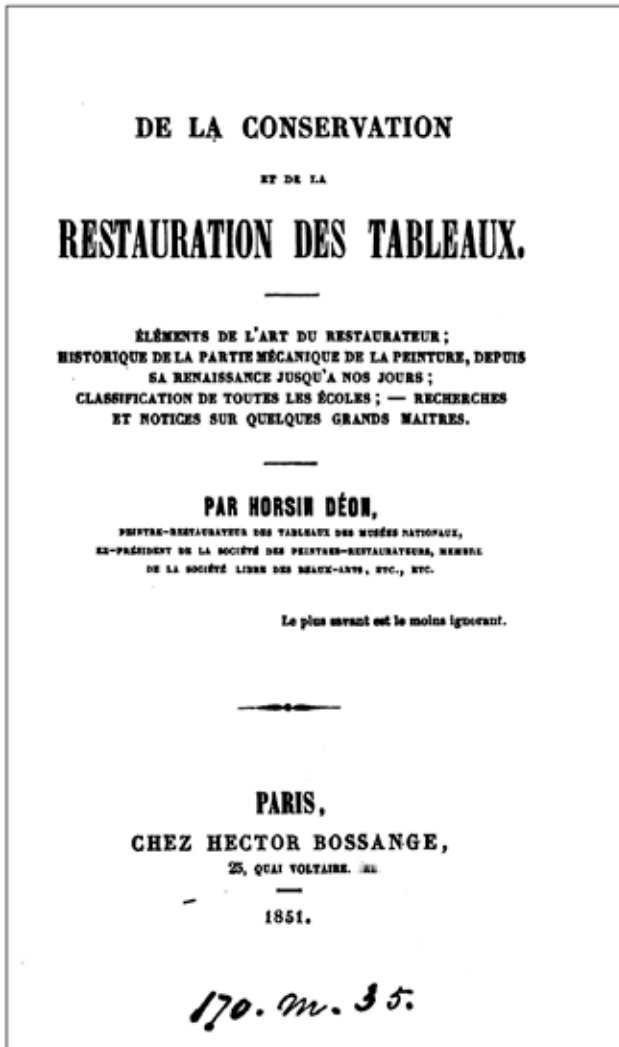
30 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 117.

Wyroubal je ispočetka radio u vrlo skromnim uvjetima, isključivo s vlastitim alatom. Usprkos teškim okolnostima – za vrijeme rata bilo je gotovo nemoguće nabaviti materijal za rad³¹ – tijekom 1942. godine restaurirao je osamnaest najteže oštećenih umjetnina. Radilo se o ikonama iz fruškogorskih manastira Beočina, Hopovo, Velika Remeta i Divša (Đipša), dijelu ikonostasa iz napuštene manastirske crkve u Petkovicu te ikonama iz manastira Komogovina i pravoslavnih crkava u Karlovcu³² i Pakracu.

Nakon Goglijine smrti u svibnju 1943., njegova je obitelj Muzeju za umjetnost i obrt darovala restauratorski pribor iz njegove ostavštine: dva ravnala, kutiju pera, četiri držala za pera, tzv. *mahl stick* (štap o koji se oslanja ruka prilikom slikanja), tri limene posude, tri limene žlice, veću količinu raznih kemikalija i pigmenata, četiri drvene alatke za trvenje pigmenata i staklene boce

31 Neke restauratorske materijale uspio je nabaviti u zagrebačkoj trgovini *Vrhovnik i Černe*. Trošio ih je vrlo štedljivo, pa su mu dotekli do kraja rata (WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 116–117).

32 U dokumentacijskim kartonima umjetnina restauriranih u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu ponekad se ne navodi puni naziv vlasnika, nego skraćenica („Hop“ – Hopovo). Skraćenica „Hr. – Kar.“ vjerojatno označava Karlovac. Moguće je, međutim, da se radi o Sremskim Karlovcima. Vladimir Tkalčić, naime, navodi da su u Muzej dopremljene i umjetnine iz patrijaršijskoga dvora i triju pravoslavnih crkava u „*Karlovcima*“ (MUO-AM, Arhiv Vladimira Tkalčića, kutija br. 12: Zapisnik sastavljen pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Zagrebu – na pitanja odgovara V. Tkalčić; 15. listopada 1945., str. 3).

9 Priručnik o restauriranju slika Simona Horsin-Deona *De la conservation et de la restauration des tableaux* (1851.)

Simon Horsin Deon's restoration manual *De la conservation et de la restauration des tableaux* (1851)

različitih veličina.³³ U Wyroubalovoj osobnoj ostavštini sačuvana je fotografija iz 1943. godine snimljena u muzejskoj restauratorskoj radionici (sl. 8). Wyroubal je uhvaćen u radu: nagnut nad nekom ikonom, injekcijom ubrizgava ljepilo ispod nestabilne polikromije. Odjeven je u bijelu kutu; na džepu na lijevoj strani prsa izvezeni su njegovi inicijali: „ZW“. Na stolu, pored ikone, nalaze se staklene posude za otapala, malo metalno glačalo s dugačkom drvenom drškom, pinceta, pamuk, povećalo. Iza stola, uza zid, stoji drveni štafelaj i na njemu druga ikona. Moguće je da je dio alata koji se vidi na fotografiji nekoć pripadao Gogliji.

Goglijina je obitelj Muzeju donirala i njegove knjige. Na popisu darovanih knjiga našla su se dva čuvena

³³ MUO-AM, Popis darovanih knjiga i pribora za restauriranje slika, br. 437 – 1943, Zagreb, 3. kolovoza 1943. Donacija Goglijine obitelji kratko se spominje u: WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 116; MEDER, FERDINAND, 1983., 5.

10 Priručnik o restauriranju slika Giovannija Secca Suarda *Manuale ragionato per la parte meccanica dell'arte del restauratore dei dipinti* (1866.)

Giovanni Secco Suardo's painting restoration manual *Manuale ragionato per la parte meccanica dell'arte del restauratore dei dipinti* (1866)

restauratorska priručnika iz 19. stoljeća: priručnik o restauriranju slika Simona Horsin-Déona koji je iz tiska izašao 1851. godine, *De la conservation et de la restauration des tableaux* (sl. 9), i priručnik o restauriranju slika Giovannija Secca Suarda, *Manuale ragionato per la parte meccanica dell'arte del restauratore dei dipinti*, prvi put tiskan 1866. godine (sl. 10). Bio je tu i veći broj radova vezanih za tehnologiju izrade umjetničkih djela, kao i knjige povijesnumjetničke tematike.³⁴ Wyroubalu je to zasigurno bilo korisno štivo.

Na ovom mjestu valja se osvrnuti na Goglijinu restauratorsku dokumentaciju koja je također dospjela u

³⁴ MUO-AM, Popis darovanih knjiga i pribora za restauriranje slika, br. 437 – 1943, Zagreb, 3. kolovoza 1943. [Knjige su uvrštene u inventar muzejske knjižnice str. 469–472 i 473–475, br. 3942a – 3971 i 3981 – 4008]; MUO-AM, Zabilješka o darovanim knjigama, br. 437 – 1943, Zagreb, 29. kolovoza 1944. [Knjige su uvrštene u inventar muzejske knjižnice str. 489, br. 4135 – 4136]; MUO-AM, Preuzimanje knjige iz ostavštine Goglija, br. 437 – 1943, Zagreb, 3. studenoga 1949. [Knjiga je uvrštena u inventar muzejske knjižnice str. 175, br. 5239].

11 Ljubo Babić, *Autoportret*. Preuzeto iz: *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. I, br. 3-4 (1953.), 15.

Ljubo Babić, *Self-portrait*. Source: *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, I, n. 3-4 (1953), 15.

Muzej za umjetnost i obrt. Vokić navodi da je Wyroubal „otkupom postao nasljednik Gogline (...) dokumentacije.“³⁵ U istom tekstu piše da je Goglia „svojem bivšem učenicu“ za života predao svoju restauratorsku dokumentaciju,³⁶ no taj navod nije potkrijepljen nikakvim dokumentom. Zanimljivo je i korisno pročitati što Wyroubal piše o Goglijinoj pismenoj dokumentaciji. „O cijelom tom svom radu vodio je [Goglia, op. a.] točne zapisnike,“ bilježi Wyroubal. „Imade ih pet ovećih svezaka. *Ostavio ih je* [tekst je podcrtala autorica] *Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, pa nam je to vrijedan kulturno povijesni dokument o prvim počecima organiziranog restauratorskog rada kod nas.*“³⁷ Moguće je, dakle, da je Goglia dio svoje dokumentacije – pet bilježnica u kojima je dokumentirao restauratorske zahvate na umjetninama koje nisu pripadale Narodnom muzeju (ustanovi u kojoj je bio formalno zaposlen) ili Strossmayerovoj galeriji (ustanovi s kojom je surađivao) – donirao Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, no to je moglo biti postumno, odnosno: bilježnice su mogle dospjeti u Muzej onda kada i Goglijin restauratorski pribor i knjige. Dokumentacijska služba Muzeja za umjetnost i obrt za

35 VOKIĆ, DENIS, 2007., 29.

36 „Otkupom Gogline opreme i materijala MUO prema novoosnovanu radionicu. No, prije otkupa Goglia svojem bivšem učenicu predaje svoju dokumentaciju.“ (VOKIĆ, DENIS, 2007., 29).

37 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1951., 67.

sada nije našla trag da su bilježnice bile darovane Muzeju.³⁸

Osim stručne literature koju je Muzeju darovala Goglijina obitelj, Wyroubal je na raspolaganju imao i stručne periodične publikacije *Mouseion*, *Die Denkmalpflege* i *Deutsche Kunst und Denkmalpflege* iz biblioteke Konzervatorskoga zavoda u Zagrebu³⁹ koji je početkom 1940-ih djelovao u zgradi Muzeja za umjetnost i obrt. U navedenim se časopisima od 1930-ih sve češće objavljuju članci o restauriranju. Samo je u *Mouseionu* do 1940. godine objavljeno gotovo šezdeset članaka o restauriranju slika!⁴⁰

Nakon što je opremljena Goglijinim alatom i priborom, Wyroubalova je radionica počela donekle normalno funkcionirati. Do kraja Drugoga svjetskog rata u njoj je restaurirano pedesetak najoštećenijih umjetnina.⁴¹ Restauratorski se rad nakon rata intenzivirao. Godine 1945. Wyroubalu se pridružila akademska kiparica Antonija Košćević Tkalčić (1891. – 1981.), supruga ravnatelja Tkalčića,⁴² a krajem te godine i Stanislava Dekleva.⁴³ Otprilike u isto vrijeme radionici je dodijeljena restauratorica pripravnica Jelena (Jelisava) Paladin-Bocarić.⁴⁴ Stručno ekipiranje restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt označilo je početak razvoja restauratorske službe u Hrvatskoj.⁴⁵

Restauratori su još uvijek radili u teškim uvjetima. U studenome 1945., primjerice, Wyroubal bilježi da zbog nestašice platna ne može podstaviti jednu poderanu sliku, i da ne može zamijeniti loši stari podokvir novim, jer Muzej nema drva za novi okvir: „*Ikonu bi trebalo rentoilirati, no radi nestašice platna priljepio sam velike zakrpe (skoro polovicu veličine slike). Napeo na stari okvir, iako ne valja, jer nema kajlova, pošto muzej nema drva za novi okvir, a stari se ne može popraviti.*“⁴⁶

38 Dejanović, Antonija, Otkup/donacija restauratorske opreme i dokumentacije 1943. godine. Osobna korespondencija, 4. travnja 2016.

Goglijine bilježnice na unutarnjoj strani korica imaju inventarnu oznaku: 547/43-I, 547/43-II, 547/43-III itd.

39 Navedeni se časopisi danas čuvaju u knjižnici Ministarstva kulture. Autorica zahvaljuje dr. sc. Marku Špičiću na toj informaciji.

40 Podatak je preuzet iz: FOUNDOUKIDIS, EURIPIDES, 1997. [1940.], str. 263-270.

41 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 117.

42 Antonija Tkalčić izvela je desetak restauratorskih zahvata 1945. godine.

43 Stanislava Dekleva je prvo izvješće o izvedenom restauratorskom zahvatu potpisala 19. rujna 1945. (HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 110. Raspeće. Ikona. [Autor: nepoznat, vlasnik: ? 1, izvješće sastavila: Slavka Dekleva, rujan 1945.]

44 Njezino prvo dokumentirano restauriranje također datira iz rujna 1945. godine. (HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 117. Bogorodica s Isusom. Slika. [Autor: nepoznat, vlasnik: VEL. REM. 1, izvješće sastavila: Jelena Paladin, 19. rujna 1945.]

45 Arhiv Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu ne čuva radne dosjee Antonije Košćević Tkalčić, Stanislave Dekleva i Jelene (Jelisave) Paladin-Bocarić (Klobučar, Andrea, Nekoliko pitanja o radnim dosjeima restauratora i arhivu Tkalčić. Osobna korespondencija. 20. ožujka 2013.; Dejanović, Antonija, Nekoliko pitanja o radnim dosjeima restauratora i arhivu Tkalčić. Osobna korespondencija. 16. rujna 2013.).

46 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 164. Hadjijska iz Jeruzalema. Ikona. [Autor: nepoznat, vlasnik: Lepavina, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 19. studenoga 1945.]

Zanimljivo je da je u fasciklu s materijalima o dvjema izložbama koje je Muzej za umjetnost i obrt priredio povodom *Tjedna kulture* 1946. godine pronađen prijedlog zahtjeva za nabavu, kao ratne odštete iz Njemačke, četiriju povećala i binokularnog mikroskopa za „restauratorski laboratorij Muzeja“.⁴⁷ Premda je Muzej bio sapet skromnim financijskim mogućnostima, postojala je svijest o važnosti istraživanja tehnologije izrade umjetnina radi boljeg razumijevanja njihova stanja i prepoznavanja (uzroka) oštećenja. Moguće je da se razmišljalo i o osnivanju ‚pravog‘ prirodnoznanstvenog laboratorija.

PRIPAJANJE RESTAURATORSKE RADIONICE MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU JUGOSLAVENSKOJ AKADEMIJI ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Godine 1946. Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu počeo je preuređivati i mijenjati postav svojih zbirki. Zaključeno je da u muzejskoj zgradi nema mjesta za restauratorsku radionicu, pa je ona krajem 1946. preseljena u zgradu nekadašnjeg Seljačkog doma na Strossmayerovom trgu (Zrinjevac) br. 12 koja je u to vrijeme bila prazna.⁴⁸ Krajem lipnja 1947. spomenutu je zgradu preuzela Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.⁴⁹ Već mjesec dana kasnije Ljubo Babić (1890. – 1974.), ravnatelj Galerije Jugoslavenske akademije, predložio je da se restauratorska radionica – zajedno s Wyrubalom – priključi Akademiji (sl. 11).⁵⁰ „U sklopu akademije mogao bi taj potrebni laboratorij sasvim drugu funkciju vršiti, nego što ju danas vrši“, zaključio je odbor Galerije.⁵¹ Plan za formiranje restauratorskoga zavoda, međutim, ne datira iz srpnja 1947.; već je u ožujku 1947. Ljubo Karaman, ravnatelj Konzervatorskoga zavoda u Zagrebu (sl. 12), zapisao da će se „restauratorska radionica koja radi u sklopu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu (...)“

12 Ljubo Karaman. Preuzeto s web-stranice Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30400> (6. 4. 2018.)

Ljubo Karaman. Source: web site of the Miroslav Krleža Institute of Lexicography, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30400> (6 April 2018)

uskoro (...) razviti u poseban zavod za restauraciju spomenika“.⁵²

U kolovozu 1947. Jugoslavenska je akademija počela preuređivati svoje umjetničke zbirke. Desetci slika iz Stare galerije, kao i slike koje je Akademija posudila za izložbu *Dvanaest vjekova južnoslavenske (jugoslavenske) civilizacije*, restaurirani su u radionici Muzeja za umjetnost i obrt.⁵³ Wyrubal je u tom razdoblju bio privremeno zaposlen pri Akademiji.⁵⁴ Od sto sedamdeset devet umjetnina, koliko se našlo u novom stalnom postavu Galerije starih majstora, pod Wyrubalovim stručnim vodstvom restaurirano

47 MUO-AM, Izložba MUO – 10-17.2.1946., *For the restoration: Proposition for the request of tools and implements needed for the restaurators laboratory of the Museum of applied arts which should be obtained from Germany as war indemnity*, bez nadnevka.

48 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 117. U nekim se izvorima navodi da se to dogodilo 1947. godine, u tijeku pregovora između Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti o preuzimanju restauratorske radionice (Usp. N., N., 1961., 40., 1947. – u toku pregovora između Muzeja i JAZU o preuzimanju te, već renomirane, radionice za popravak umjetnina, seli ona u prikladnije prostorije u sklopu zgrada JAZU“).

U prostorije u koje se uselila restauratorska radionica kasnije je smještena uprava Moderne galerije.

49 U zgradi se od 1934. godine nalazila Moderna galerija, ali je za vrijeme Drugoga svjetskog rata tu bilo smješteno talijansko veleposlanstvo.

50 „Predsjedništvo Vlade (...) je svojim rješenjem br. 6147 od 30. VI. 1947. stavilo Modernu galeriju pod rukovodstvo Akademije, a ujedno je predalo Akademiji na upravu i čitavu zgradu bivšeg Seljačkog doma, Zrinjevac 12.“ (GUŠIĆ, BRANIMIR, 1949., 90–91.)

51 DULIBIĆ, LJERKA; PASINI TRŽEC, IVA, 2013., 63, 69.

52 Strossmayerova galerija starih majstora – Arhiv galerije (dalje: SG-AG), kutija 5. 1944.–1952., Zapisnik 3. sjednice Galerijskog odbora održane 24. srpnja 1947. Sastanku su nazočili Ljubo Babić, Vladimir Becić, Tomislav Krizman, Antun Augustinčić, Đuro Tiljak i Marino Tartaglia.

Autorica zahvaljuje dr. sc. Ljerki Dulibić na ustupljenom *scanu* tog dokumenta.

53 Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Središnji arhiv (dalje: MK-UZKB-SA), Konzervatorski zavod Zagreb, Dopis Ljube Karamana iz Konzervatorskog zavoda u Zagrebu br. 257/47 o popravku Carpacciiovih slika upućen Konzervatorskom zavodu Split, Zagreb, 25. ožujka 1947.

54 „Za novu postavu Galerije upotrijebljene su i slike dalmatinskih majstora, koje je Akademija posudila od različitih naučnih ustanova, biskupskih ordinarijata i privatnika zbog restauracije i izlaganja u naumljenoj izložbi, 12 vjekova jugoslavenske civilizacije.“ (GUŠIĆ, BRANIMIR, 1949., 90).

Izložbom *Dvanaest vjekova južnoslavenske civilizacije* trebala je biti obilježena osamdesetogodišnjica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Akademik Vanja Radauš bio je poslan u Dalmaciju gdje je, zajedno s konzervatorom Cvitom Fiskovićem, za izložbu odabrao umjetničke radove domaćih majstora od 15. stoljeća nadalje. Osim posuđenih slika, na izložbu su trebali biti prikazani i gipsani odljevi pojedinih spomenika: Radovanova portala, glavā s apside šibenske katedrale, Orlandova stupa, portala na crkvi Male Braće u Dubrovniku (GUŠIĆ, BRANIMIR, 1949., 78–79).

je četrdeset slika, dok su tri provizorno očišćene.⁵⁵ Te brojke svjedoče da je Akademija već u drugoj polovini 1947. godine preuzela nadzor nad radom restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt.

Dislociranost radionice i Wyroubalov angažman pri Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti pridonijeli su tome da Muzej za umjetnost i obrt polako počne gubiti nadzor nad njezinim radom. Akademiji je, s druge strane, osnivanje vlastite restauratorske radionice bio prioritet. U prosincu 1947. godine, na svečanoj sjednici povodom osamdesete godišnjice osnivanja Jugoslavenske akademije i otvorenja obnovljene Galerije slika starih majstora, predsjednik Akademije Andrija Štampar najavio je da će u sklopu dviju galerija postojati Restauratorski zavod „u kojemu će se vršiti popravci i obnova slika, koje će Akademija sve više prikupljati“.⁵⁶ Istaknuo je i to da je Jugoslavenska akademija već angažirala jednog stručnjaka na tim poslovima. Dakako, govorio je o Zvonimiru Wyroubalu. Sudbina restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt bila je u tom trenutku zapečaćena. „[N]akon duljih pregovora sa Savjetom za nauku i kulturu NR Hrvatske, koji je imao nakanu da radionicu proširi i da od nje napravi samostalnu ustanovu, Akademija 1. siječnja 1948. preuzima radionicu te ona od tog datuma nastavlja radom pod imenom Restauratorski zavod Jugoslavenske akademije“, piše Wyroubal.⁵⁷

S pravne je strane postupak tekao ovako: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti zatražila je 23. prosinca 1947. od Ministarstva prosvjete NRH da Wyroubal prijeđe u njezinu službu.⁵⁸ Ministarstvo prosvjete NRH je 19. ožujka 1948. odobrilo prijelaz Zvonimira Wyroubala i Stanislave Dekleve u službu Jugoslavenske akademije, s tim da se odluka trebala primjenjivati retroaktivno, od 1. siječnja 1948.⁵⁹ Dana 23. ožujka 1948. Ministarstvo prosvjete NRH donijelo je rješenje kojim se restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt izdvaja iz sastava

te ustanove i prelazi u sastav Jugoslavenske akademije kao posebna organizacijska jedinica.⁶⁰ Odjel za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete NRH imenovao je 5. travnja 1948. povjerenstvo za izvršenje primopredaje inventara restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Primopredaja je obavljena 13. svibnja 1948., čime je postupak pripajanja radionice službeno okončan.⁶¹

Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu ponovno je formirao vlastitu restauratorsku radionicu tek 1979. godine.⁶²

SADRŽAJ PISMENE DOKUMENTACIJE RESTAURATORSKE RADIONICE MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU

Dokumentacijski kartoni restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu popunjavali su se na pisačem stroju. U zaglavlju je bilo otisnuto: „Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu: Kartoteka popravljenih umjetnina“. Ispod toga su se nalazile četiri vodoravno položene ćelije u koje je trebalo upisati osnovne podatke o umjetnini. U prvo se polje upisivao smještaj ili vlasnik umjetnine, u drugo polje naziv djela (ponekad i vrsta umjetnine), u treće autor (ako je bio poznat), a u četvrto kartotečni, tj. radionički broj umjetnine. Ispod rubrike s osnovnim podatcima nalazio se prostor za unos inventarnog broja fotografija u fototeci,⁶³ a ispod toga veliko prazno polje u koje su se upisivali podatci o zatečenom stanju i izvedenom zahvatu. Restaurator bi ispod opisa zahvata zapisao datum izrade izvješća te svoje ime i prezime.

Opis zatečenoga stanja u pravilu započinje navođenjem tehnike izrade predmeta i njegovih dimenzija. Ne navode se podatci o gradbenim materijalima, poput vrste drva ili platna, sastava preparacije, vrsta laka i slično. Opis izgleda umjetnine izuzetno je rijedak: „Ulje na platnu. Vel.: 68 x 80 cm. Bečka škola. Sred. XIX. vj. Mati ljulja dijete, lijevo djevojčica s knjigom, dječak plače, u pozadini otac.“⁶⁴

Slijedi nekoliko rečenica u kojima se nabrajaju glavni problemi, npr. drvo je oštećeno, lak je potamnio, slika

55 Odjel za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete NR Hrvatske obavijestio je u rujnu 1947. Muzej za umjetnost i obrt da će do 15. studenoga te godine Wyroubal biti zaposlen pri Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (OO, Wyroubal, Rješenje Odjela za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete Narodne Republike Hrvatske br. 54728-VI-3-1947 upućeno Muzeju za umjetnost i obrt o zaposlenju Zvonimira Wyroubala pri Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti do 15. studenoga 1947., Zagreb / Obavijest o dostavi navedenoga Rješenja na znanje Zvonimiru Wyroubalu, Zagreb, 5. rujna 1947.).

56 ŠTAMPAR, ANDRIJA, 1949., 68.

57 WYROUBAL, ZVONIMIR, 1965., 117.

58 Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, fond Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU-2 JAZU), kutija 87, Branimir Gušić, Dopis upućen Ministarstvu prosvjete NRH glede organiziranja „vlastitog restauratorskog zavoda“ i prijelaza Zvonimira Wyroubala u službu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, broj: 1432-1947, 23. prosinca 1947.

59 AHAZU-2 JAZU, kutija 87, Dopis Ministarstva prosvjete NRH upućen Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u predmetu: „Wyroubal Zvonimir i Dakleva Stanislava, suglasnost s prijelazom“, Zagreb, 19. ožujka 1948.

60 AHAZU-2 JAZU, kutija 87, Branimir Gušić, Dopis upućen Računovodstvu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u predmetu „Wyroubal i Dekleva, doznaka beriva“, broj: 811-1948, Zagreb, 21. travnja 1948.

61 SG-AG, kutija 5. 1944.–1952., Zapisnik o primopredaji restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Zagreb, 13. svibnja 1948.

62 ORLIĆ, ALMA, 2000., 32.

63 Osim pismene, Wyroubal je vodio i fotografsku dokumentaciju. Budući da fotografski materijal nije bio dostupan kao danas, fotografirale su se samo značajnije umjetnine (stanje prije i poslije radova). Radne fotografije snimale su se samo ako se na umjetnini izvodio neki poseban restauratorski postupak. Ako je na umjetnini postojala signatura, i ona bi se fotografirala.

64 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 55. Obitelj stolarska. Slika. [Autor: nepoznat, vlasnik: Novi Dvori, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 20. kolovoza 1945.]

ima rupu u donjem dijelu: „Slika oštećena udarcem, platno probijeno i razderano preko glave stolareve. Vel. razderine 15 x 20 cm. Razderina jako udubljena, jer su se niti razvukle. Druga je razderina lijevo, koso od prve, a dugačka je oko 10 cm. Boje su na razderanim mjestima smrvljene, pa je mnogo toga otpalo.“⁶⁵

U opisu restauratorskoga zahvata navode se osnovni restauratorski postupci i, premda ne uvijek, odnosno ne za sve faze rada, materijali koji je restaurator koristio. Ne obrazlažu se razlozi koji su utjecali na odabir pojedinih materijala i postupaka. Ponekad nije objašnjeno ni za što se pojedini materijal koristio. To se uglavnom odnosi na opise čišćenja, gdje najčešće nije jasno kojim je otapalom restaurator odstranjivao površinsku prljavštinu, a kojim stare lakove, i jesu li otapala bila korištena u smjesi ili sukcesivno: „Firnisan na dasci. (...) Potamnila i uprljana čadju i blatom, te voskom i dimom svijeća. / (...) Ikonu sam čistio terpentinom, petrolejom i alkoholom razrijeđenim u petroleju.“⁶⁶

Kod opisivanja restauratorskoga zahvata, rijetko se objašnjavaju njegovi estetski kriteriji i koncept. Evo isječka iz dvaju dokumentacijskih kartona u kojima se ti podatci ipak navode: „Retuširao ni kitao nisam, jer su ikone bez naročite vrijednosti.“⁶⁷ i „Retuširao nisam, ništa, jer suviše toga manjka.“⁶⁸

Rijetko se opisuju i problemi na koje restaurator nailazi u radu: poteškoće s odstranjivanjem nepoželjnih slojeva, osjetljivost bojenoga sloja na otapala i slično. Evo jednog primjera u kojemu restaurator ipak iznosi te podatke: „Ikonu sam očistio. Kod čišćenja sam vidio da je bila prana, i to vjerovatno vodom, pa su neke boje isprane (kosa). Čistio sam je žestom, benzinom i terpentinom. Mnogo nisam mogao očistiti, jer je crna boja dosta osjetljiva.“⁶⁹

Prvih nekoliko godina djelovanja radionice opisi zatečenog stanja umjetnina i postupaka koji su na njima izvedeni bili su nešto opširniji. Od druge polovine 1945. godine, vjerojatno zbog većeg broja umjetnina koje su pristizale u radionicu, bilješke u dokumentacijskim kartonima postaju kraće. Opširnije se opisuju samo postupci na vrjednijim umjetninama. Wyroubal, primjerice, ovako izvještava o zatečenom stanju i restauriranju slike s prikazom sv. Katarine iz Galerije

umjetnina u Splitu: „Ulje na dasci, vel.: 76 x 49 cm. / Svetica prikazana sa posudom cvijeća u ruci. / Daska jelova, vrlo suha i crvotočna, nejednake je debljine, koja varira od cca 1–2 mm. Pribita je na vrlo truli unutarnji okvir. Raspala se u tri dijela, a imade još više pukotina, od kojih jedna ide do polovice slike. Na poledjini je preko pukotine pribita letvica i to čavlina, koji probijaju na prednju stranu slike. Pojedini su dijelovi daske svinuti. Grund, koji je vrlo tanak ispao je na više mjesta zajedno s bojom, pa tvori veće manjke. Mjestimice su boje s grundom zajedno uzdignute i ispucale, pa tvore ljske, koje se slabo drže daske. Firnis, kojim je slika premazana jako je potamnio, no većim je dijelom skinut, jer je daska već bila čišćena. Boje su vrlo suhe i ispucale. Uokolo je apliciran tanki drveni okvir prabit čavlina i smeđe oličen. / Odstranio aplicirani okvir i letvicu za učvršćenje sa stražnje strane. U slici je bilo zabito oko 20 čavala. Sve su to stari, rukom kovani čavli. Dijelove boje i grunda, koji se ljušte, učvrstio. Izravnao pojedine daske, ukoliko se je moglo bez opasnosti za sliku. Slijepio pojedine dijelove daske zajedno. Natopio dasku firnisom s dodatkom živinog sublimata. Zakitao dasku sa stražnje strane i prilijepio na nju platno i dvije poprečne letvice za učvršćenje. Očistio sliku. Zakitao pukotine i manjke i retuširao ih lokalnim tonom. Lakirao damarom i voskom. / Sliku sam stavio u posebno konstruirani okvir, tako da je u njem slika učvršćena, ali ne slijepljena, pa se može iz njem uvijek izvaditi. / Slika je uslijed odstranjenja apliciranog okvira postala veća za cca 2.5 cm sa svake strane.“⁷⁰ S druge pak strane Dekleva ovako piše o restauriranju Tintorettove slike *Zaruke sv. Katarine* iz Strossmayerove galerije: „Ulje na platnu. / Lijevi rukav Katarine i glava anđela u sjeni bili su preslikani. / Skinula sam preslik i lakirala sliku damarom.“⁷¹

Iako su podatci o rabljenim materijalima najčešće nepotpuni, i premda neki dokumentacijski obrasci nedostaju, pismena dokumentacija restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu predstavlja bogato vrelo podataka o tehnologiji restauriranja štafelajnih slika i obojenih drvenih skulptura tijekom četrdesetih godina 20. stoljeća.

ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje upućuje na zaključak da je ideja o osnivanju restauratorske radionice pri Muzeju za umjetnost i obrt potekla od Vladimira Tkalčića i da datira još iz 1930-ih. Restauratorska je radionica s radom započela 1942. godine i isprva je djelovala neformalno. Nekoliko je čimbenika potaknulo njezino osnivanje: ratne okolnosti, odnosno dopremanje velike

65 Kao gore.

66 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 40. Krist. Ikona [Autor: nepoznat, vlasnik: Založnica 13, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 15. lipnja 1944.]

67 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 165. Lijeva vratnica carskih dveri [Autor: nepoznat, vlasnik: Lučani 2, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 19. listopada 1945.]

68 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 166. Carske dveri. Ikone. [Autor: nepoznat, vlasnik: Beo. 32,1,2, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 19. listopada 1945.]

69 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 26. Bogorodica. [Autor: nepoznat, vlasnik: Jazak 25, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 14. travnja 1943.]

70 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 293. Sv. Katarina? Slika. [Autor: nepoznat, vlasnik: Galerija umjetnina u Splitu, inv. br. 236/45, izvješće sastavio: Zvonimir Wyroubal, 20. studenoga 1946.]

71 HRZ-AZ, Pismena dokumentacija, 391. Zaruke sv. Katarine [Autor: Tontoretto Jacopo Robusti, vlasnik: Strossmayerova galerija, S. 252, izvješće sastavila: S. Dekleva, rujan 1947.]

količine vrlo oštećenih umjetnina s ratom zahvaćenih područja, Tkalčićev poticaj i podrška tome projektu i, što je osobito važno, prelazak Zvonimira Wyroubala u muzejsku službu. Bez Wyroubalova stručnog znanja, vještine i snalažljivosti, formiranje i rad muzejske radionice ne bi bili mogući. Važno je naglasiti da je Tkalčić pružio Wyroubalu priliku za profesionalno bavljenje restauratorskim poslom, a ne Ferdo Goglia, njegov profesor iz Više škole za umjetnost i umjetni obrt, što je do sada bio prevladavajući stav.

Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, kojoj je Wyroubal bio na čelu sve do njezina pripajanja Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti 1948. godine, značajna je iz dva razloga: to je bila prva restauratorska radionica koja je djelovala u okviru neke javne ustanove, a njezino je širenje označilo početak razvoja restauratorske službe u našoj zemlji. U toj su radionici od propadanja spašene brojne umjetnine. Za vrijeme rata restaurirana su uglavnom kulturna dobra spašena iz pravoslavnih crkava i manastira koji su se nalazili na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske.

Dva su razloga doprinijela gašenju restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu: dislociranost radionice (njezino izmještanje iz zgrade Muzeja za umjetnost i obrt) i sve veći Wyroubalov angažman pri Jugoslavenskoj akademiji. Ipak, treba naglasiti da je ideja o pretvaranju restauratorske radionice Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu u restauratorski centar začeta još početkom 1947. godine (moguće i ranije). Zasad prvi poznati spomen te zamisli u pisanom obliku otkriven je u jednome dopisu Ljube Karamana iz ožujka 1947. godine.

LITERATURA

- DULIBIĆ, LJERKA; PASINI TRŽEC, IVA, Ljubo Babić – upravitelj Strossmayerove galerije, *Zbornik radova znanstvenog simpozija Doprinos Ljube Babića hrvatskoj umjetnosti i kulturi*, (ur.) Libuše Jirsak i Petar Prelog, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske : Moderna galerija, Zagreb, 2013., 62–70.
- FOUNDOKIDIS, EURIPIDES (ur.), *Manual on the Conservation and Restoration of Paintings*, London, 1997. [Reizdanje; engleski izvornik objavljen je 1940. godine.]
- GUŠIĆ, BRANIMIR, Izvještaj Uprave o dosadašnjem radu [izvješće podneseno na izvanrednoj skupštini Jugoslavenske akademije], *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 54, (ur.) Branimir Gušić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1949., 75–98.
- JEMBRIH, ZVJEZDANA, O muzeju koji ipak (ne) postoji : Povijest i značaj Dijecezanskog muzeja

- Zagrebačke nadbiskupije, *Ne / izliječeni sveci : Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi na polikromiranim drvenim skulpturama iz fundusa Dijecezanskog muzeja Zagrebačke nadbiskupije*, (autori tekstova: Zvezdana Jembrih, Danko Šourek, Ana Božičević), katalog izložbe, Domitrovićeva kula, Zagreb, 4. 5. – 4. 6. 2016., 16–21.
- MEDER, FERDINAND, O razvoju i djelatnosti Zavoda za restauriranje umjetnina, *Izložba u povodu 35 godina djelovanja Zavoda za restauriranje umjetnina. Rujan – listopad 1983. Umjetnički paviljon – Zagreb*, Umjetnički paviljon, Zagreb, rujan – listopad 1983.
- N., N., VII Odjel za likovne umjetnosti, *Izvještaj o radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za 1960. godinu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1961., 98–107.
- ORLIĆ, ALMA, Uloga prof. Leonarde Čermak u unaprijeđenju restauratorske struke u Hrvatskoj, *Vijesti muzealaca i konzervatora*, 1999., 5–17.
- ORLIĆ, ALMA, Restauratorska dokumentacija u Muzeju za umjetnost i obrt, *Vijesti muzealaca i konzervatora* br. 1 – 2, 2000., 32–35.
- SUNARA, SAGITA MIRJAM, Rekonstrukcija postava prve restauratorske izložbe u Hrvatskoj, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* br. 36, [za godinu 2012.] 2014., 35–46.
- ŠTAMPAR, ANDRIJA, Svečana sjednica povodom 80-godišnjice Akademije 28.XII.1947. [govor održan na otvaranju svečane sjednice], *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 54, (ur.) Branimir Gušić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1949., 55–70.
- VOKIĆ, DENIS, Devedeset godina kontinuiteta restauratorske dokumentacije u arhivu današnjega Hrvatskoga restauratorskog zavoda (1916–2006), *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* br. 29 – 30, [za godinu 2005./2006.], 2007., 23–32.
- TKALČIĆ KOŠČEVIĆ, ANTONIJA, *Sjećanja na prve generacije Umjetničke akademije u Zagrebu*, Zagreb, 2007. [autorice uvoda, bilježaka i biografija: Jasenka Ferber Bogdan, Andreja Der-Hazarijan Vukić i Darija Alujević]
- UPRAVA MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT, Bolesti stare nekoliko stoljeća, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* god. 10, 1961., 39–40. [U potpisu teksta stoji: Uprava Muzeja za umjetnost i obrt]
- WYROUBAL, ZVONIMIR, Restauriranje slika u Hrvatskoj, *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knj. 1, (tajn. ur.) Dejan Medaković, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture, Beograd, 1951., 63–68.
- WYROUBAL, ZVONIMIR, Konzerviranje i

restauriranje plastike u Hrvatskoj, *Tkalčićev zbornik : zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici Vladimira Tkalčića*, svezak 2, (ur.) Ivan Bach, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1958., 321–332.

WYROUBAL, ZVONIMIR, Restauratorski radovi, *Spomenica u počast 40-godišnjice osnivanja Saveza komunista Jugoslavije 1919 – 1959*, sv. I [Razvitak

nauka i umjetnosti u Hrvatskoj 1945–1959], (gl. ur.) Mijo Mirković, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960., 354–357.

WYROUBAL, ZVONIMIR, Restauratorska radionica Muzeja za umjetnost i obrt i naša prva restauratorska izložba, *Vijesti muzealaca i konzervatora NR Hrvatske*, godina XIV, br. 3, 1965., 116–117.

IZVORI

Muzej za umjetnost i obrt, Arhiv
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Arhiv
Hrvatski restauratorski zavod, Arhiv

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine,
Središnji arhiv
Strossmayerova galerija starih majstora, Arhiv

Summary

THE RESTORATION WORKSHOP OF THE MUSEUM OF ARTS AND CRAFTS IN ZAGREB UNDER THE MANAGEMENT OF ZVONIMIR WYROUBAL (1942 – 1947)

The paper discusses the first attempts to establish a restoration workshop at the Museum of Arts and Crafts in Zagreb in the 1930s, the circumstances that led to the formation of the workshop in 1942, and its activity under the management of restorer Zvonimir Wyroubal (1900 – 1990). Special attention is given to restoration-related documentation drawn within the workshop, as well as to the circumstances in which the workshop became part of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in 1948.

The first attempts to form a restoration workshop of the Museum of Arts and Crafts date back to the 1930s, during the directorship of Professor Vladimir Tkalčić (1883 – 1971). Tkalčić had a keen interest in the issues of practical preservation of museum objects, and at the beginning of his career he tried his hand at restoration work.

The institution of the Museum of Arts and Crafts restoration workshop in 1942 was encouraged by several factors: war circumstances, or rather the arrival of large quantities of heavily damaged artworks from war-affected areas, Tkalčić's encouragement and support for the project, and, most importantly, Zvonimir Wyroubal's transfer to the museum service (Wyroubal was a teacher until then). Without Wyroubal's expertise, skills and resourcefulness, the institution and operation of the museum workshop would not be possible. The workshop established by Tkalčić and Wyroubal in 1942 was the first restoration workshop to operate within a public institution in Croatia.

At first, the workshop was informal in character: Wyroubal did the restoration work, but his official position was that of a draughtsman. He worked in very modest conditions. After the death of restorer Ferdo Goglia in May 1943, his family donated his restoration tools and literature to the Museum of Arts and Crafts, which proved essential to the normal functioning of Wyroubal's workshop. By the end of the Second

World War, some fifty of the most damaged works of art were restored there. Restoration work intensified after the war. In 1945, Wyroubal was joined by academic sculptor and Museum director's wife Antonija Košćević Tkalčić (1891 – 1981) and at the end of that year by restorer Stanislava (Slavka) Dekleva. At about the same time, Jelena (Jelisava) Paladin-Bocarić entered the workshop as restoration apprentice. The arrival of expert staff to the restoration workshop of the Museum of Arts and Crafts marked the beginning of the development of the restoration service in Croatia.

Restorations were systematically documented by the restorers in the workshop. During the first few years, descriptions of the current state of the artwork and the procedures performed on them were somewhat more extensive. From the second half of 1945 onward, probably due to the increased number of artworks arriving to the workshop, notes in the documentation files became much briefer. Only procedures on more valuable works of art were described in more detail. The written documentation of the workshop of the Museum of Arts and Crafts is today preserved at the Croatian Conservation Institute and represents an important source of information on the technology of restoring paintings and polychrome wooden sculpture during the 1940s.

Wyroubal led the restoration workshop of the Museum of Arts and Crafts until it became part of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts in 1948. Two factors contributed to the closing of the museum workshop: the fact that it was moved from the Museum of Arts and Crafts building in 1946 and Wyroubal's growing responsibilities within the Academy. After its joining the Yugoslav Academy, the workshop was renamed the Conservation Institute, and Wyroubal became the manager of the newly established institution.

